

Epoka brązu i początki epoki żelaza

JAN CHOCHOROWSKI

BADANIA WYKOPALISKOWE ZAŁOŻEŃ OBRONNYCH
GRODZISKA W ŁUBOWICACH, WOJ. KATOWICE

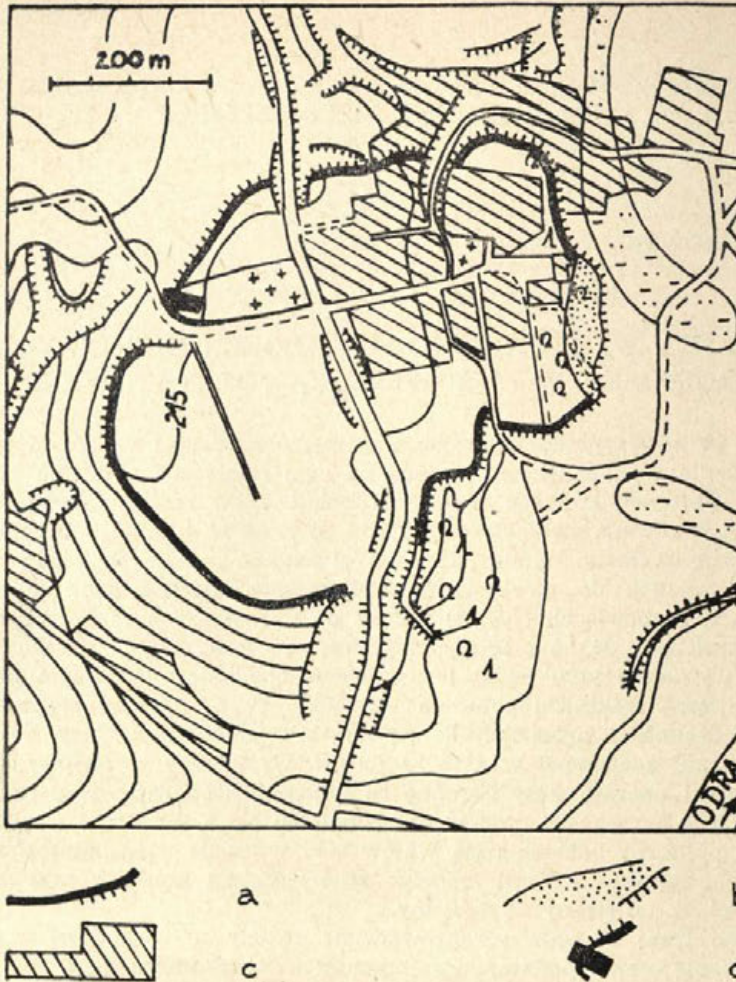
W latach 1973-1974 przeprowadzono na terenie grodziska w Łubowicach woj. Katowice, badania wykopaliskowe mające na celu ostateczne ustalenie przynależności kulturowej obiektu. Prace te prowadzone były w ramach zapoczątkowanej w 1970 r. akcji ratowania stanowiska niszczonego przez eksploatację żwiru¹. W wyniku tych badań uzyskano m. in. pełny profil założeń obronnych grodu oraz wyjaśniono ich stosunek do nawarstwień kulturowych zalegających na majdanie.

Grodzisko w Łubowicach (ryc. 1) należy do największych tego typu obiektów na terenie Polski (ok. 25 ha powierzchni). Jest ono położone na obronnym z natury, bardzo wysokim cyplu lewej terasy Odry, opadającym stromym urwiskiem w dolinę zalewową rzeki. Od południa i zachodu cypel, na którym posadowiono gród, jest wyodrębniony przez dolinkę potoku, lewego dopływu Odry, przechodzącą ku północnemu zachodowi w głęboki parów, wyżłobiony w lessowym podłożu (ryc. 1). W chwili obecnej wały obronne są najlepiej zachowane w partii zachodniej (do ok. 4,5 m wysokości) oraz w północnej (do ok. 6 m). Zresztą cały północno-zachodni i północny odcinek pasa wałów robi wrażenie najlepiej rozbudowanego, co wynikało zapewne z chęci lepszego zabezpieczenia grodu w jego najłatwiej dostępnej części, tj. od strony wysoczyzny.

Referowane tutaj badania przeprowadzone zostały w zachodniej części grodziska, na terenie nowo powstającego cmentarza parafialnego (ryc. 2). Założono tutaj wykop długości 42,8 m i szerokości 2,5 m przecinający nasyp wału, fosę, a także przylegającą do wału część majdanu oraz 14 wykopów sondażowych o wymiarach 5 × 2,5 m, które pozwoliły na wyjaśnienie sytuacji na majdanie, w najbliższym sąsiedztwie wału. W niniejszym artykule omówię szczegółowo wyniki tych badań, jako że stanowią one podstawowy materiał umożliwiający rozwiązanie problemu chronologii grodu, rzucając równocześnie nieco światła na kwestie konstrukcji założeń obronnych.

Na podstawie analizy profilu wału można wyróżnić dwie fazy budowy założeń obronnych. W fazie starszej była to najprawdopodobniej prymitywna konstrukcja drewniana (palisada?, wyplatany płot?), umocniona niewysokim nasypem ziemnym (ryc. 3 V). Szkielet konstrukcji drewnianej stanowiły głęboko wkopane słupy, osadzone mniej więcej co 0,5 m w niewielkich, owalnych w rzucie, poziomych jamach. Less rozrzucony podczas kopania jam na słupy pokrywa zwartą warstwą (ryc. 3 II) poziom „starej” próchnicy (ryc. 3 I), zalegającej bezpośrednio

¹ M. Parczewski, *Sprawozdanie z badań weryfikacyjnych grodzisk w powiecie raciborskim w lipcu 1970 roku*, „Terenowe Badania Archeologiczne na Opolszczyźnie. Rok 1970”, Opole 1970, s. 51; *Informator Archeologiczny, Badania. Rok 1970*, Warszawa 1971, s. 83.

Ryc. 1. Grodzisko kultury łużyckiej w Lubowicach, woj. Katowice:
 a — zasięg grobu; b — zwirownia; c — zabudowania wsi; d — rejon przekopu przez wał i fosę

Earthwork of the Lusatian culture:

a — extent of the stronghold; b — gravel-pit; c — village buildings; d — area of the excavation trench through the rampart and moat

na lessowym calcu. Niewielki nasyp wzmacniający konstrukcję drewnianą wyraźniej zaznacza się po jej zewnętrznej stronie. W tej części jest on przykryty dość grubym przewarstwieniem (ryc. 3 VI), składającym się z cieniutkich pasemek mułków. Przewarstwienie to powstało zapewne w okresie funkcjonowania założeń obronnych starszej fazy i związane jest najprawdopodobniej z procesem rozmywania nasypu ziemnego przez wody deszczowe. Podobną genezę mają chyba również pasemka wytrażeń mułkowych, których występowanie zaobserwowano w obrębie poziomu „starej” próchnicy, u podnóża nasypu starszej fazy (ryc. 3 I i XVIII).

Jeżeli chodzi o chronologię założeń obronnych starszej fazy, to wyniki dotychczasowych badań nie upoważniają jeszcze do wysuwania ostatecznych wniosków.

Poziom „starej” próchnicy zalegający pod nasypem starszej fazy nie zawierał bowiem materiału zabytkowego. Odpada więc możliwość ustalenia dolnej granicy wieku całej konstrukcji na podstawie materiału zalegającego *in situ*, pod sztucznym nasypem. Materiał zabytkowy nie występuje również w tej części poziomu „starej” próchnicy, który zalega pod nasypem ziemnym odpowiadającym młodszej fazie budowy założeń obronnych. Pozwala to wysunąć wniosek, że w pobliżu założeń obronnych starszej fazy, na majdanie, nie występuje współczesna im warstwa kulturowa (nie mówiąc już o istnieniu stałej zabudowy), ale uniemożliwia równocześnie bardziej precyzyjne określenie chronologii grodu w starszej fazie jego istnienia. Jedyną grupę materiału datującego stanowią w związku z tym fragmenty ceramiki, które w niewielkiej ilości wystąpiły na złożu wtórnym, w dolnych partiach starszego nasypu wału. Z bardziej charakterystycznych należy tu wymienić fragment misy profilowanej barwy czarnej, zdobionej dołkami palcowymi (ryc. 4a). Ten typ naczyń występuje najczęściej w młodszym okresie epoki brązu², choć znany jest również z okresu halsztackiego C³. Do ciekawszych należą także: fragment szyjki jasnobrunatnego naczynia wazowatego o stromo stożkowej szyjce, z powierzchnią starannie wygładzoną oraz fragment brzegu grubościennego garnka z rozchylnym wylewem o schropowanej powierzchni (ryc. 4c, e). Obydwa fragmenty reprezentują formy typowe dla epoki brązu (III-IV okresu)⁴. Na pozostałą część inwentarza ceramicznego składają się mało charakterystyczne ułamki naczyń o gładkich powierzchniach barwy czarnej lub brunatnej (ryc. 4b, f). W całym omawianym zespole brak form o wyraźnych cechach, typowych dla okresu halsztackiego C. Należy tu jeszcze wspomnieć, że w obrębie starszego nasypu odkryto niewielką oślekę z piaskowca (ryc. 4d) oraz kości zwierzęce.

Scharakteryzowany wyżej, mało jednak wiarygodny ze względu na swą szczupłość materiał pozwala jedynie na wysunięcie ostrożnej sugestii, że pierwsze konstrukcje obronne grodu w Lubowicach nie mogły powstać wcześniej niż u schyłku epoki brązu (V okres epoki brązu), ponieważ ceramika nawiązująca do form typowych głównie dla tego okresu występuje już na złożu wtórnym, w obrębie starszego nasypu wału. Założenia obronne starszej fazy przestały istnieć najprawdopodobniej w wyniku samorzutnego procesu butwienia konstrukcji drewnianych. Brak w każdym bądź razie jakichkolwiek śladów pozwalających przyjąć ich nagłe zniszczenie, np. na skutek pożaru.

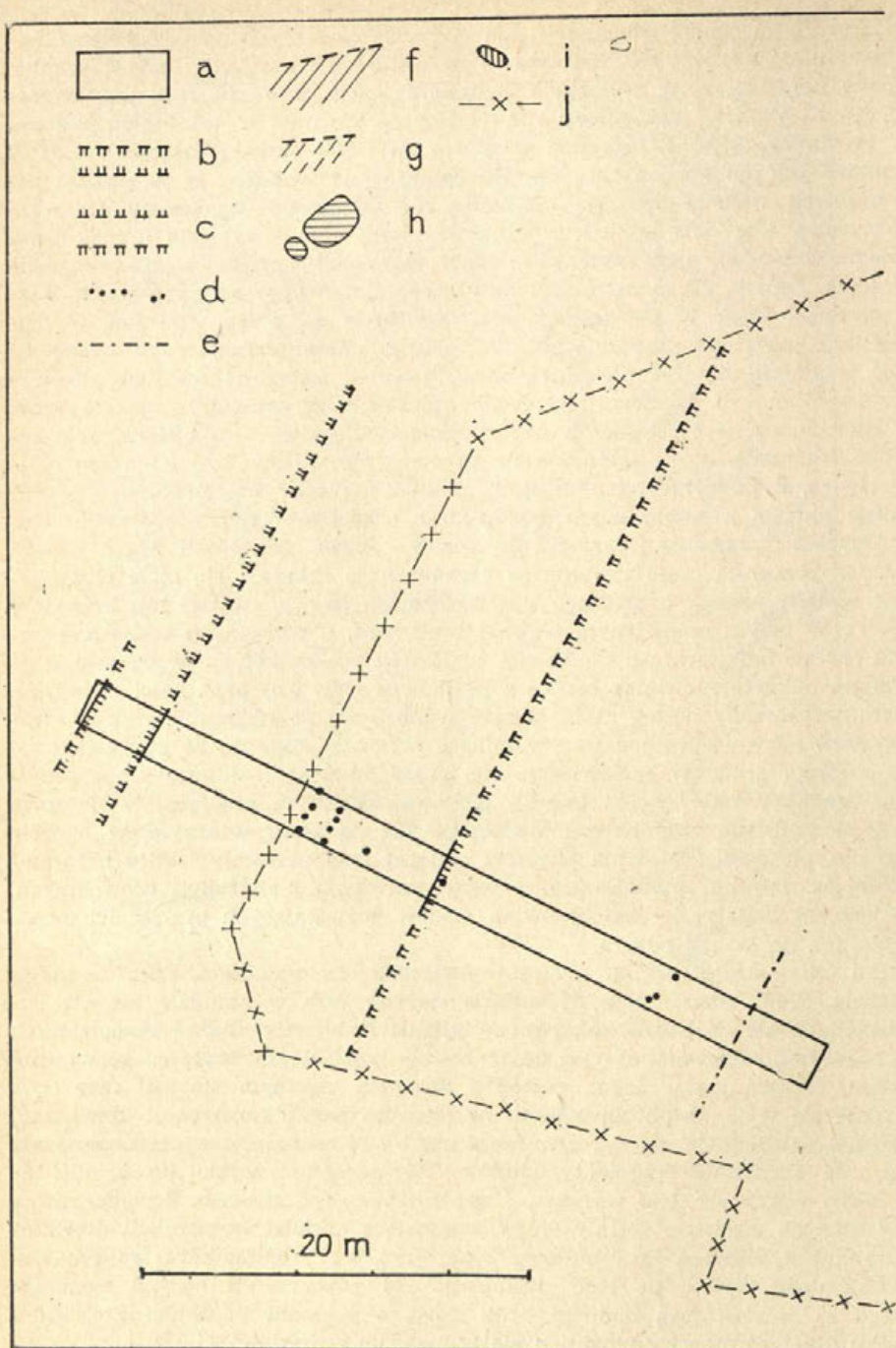
Analiza omawianego profilu pozwala stwierdzić, że odbudowa wału nastąpiła w momencie, kiedy konstrukcje drewniane starszej fazy w zasadzie już nie istniały. Nie zbutwiały do końca, wkopane w ziemię fragmenty słupów stanowiących szkielet konstrukcji drewnianej (ryc. 3 III), zostały bowiem przykryte od góry zwartą warstwą, łączącą się w jedną całość z nasypem ziemnym starszej fazy (ryc. 3 V). Wydaje się więc, że po zbutwieniu naziemnych partii konstrukcji drewnianej szczyt wzmacniającego ją nasypu ziemnego uległ wyrównaniu, zasypując pozostałe w ziemi, nie zbutwiałe fragmenty słupów. Równocześnie udało się ustalić, że starszy nasyp przykryty jest warstwą lessu rozrzuconego podczas kopania rowka i jam, w których osadzone zostały słupy stanowiące szkielet konstrukcji drewnianej, związanej z młodszą fazą budowy wału (ryc. 3 IV). Odbudowa wału nastąpiła jednak dość szybko po jego destrukcji. Na powierzchni nasypu ziemnego związanego ze starszą fazą budowy brak bowiem poziomu próchnicznego, który w wypadku dłuższej przerwy powinien się w zasadzie wykształcić.

Odbudowę obwałowań rozpoczęto, jak już wspominałem, od osadzenia słupów

² M. Gedl, *Cmentarzysko halsztackie w Kietrze, pow. Głubczyce*, Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk 1973, s. 45.

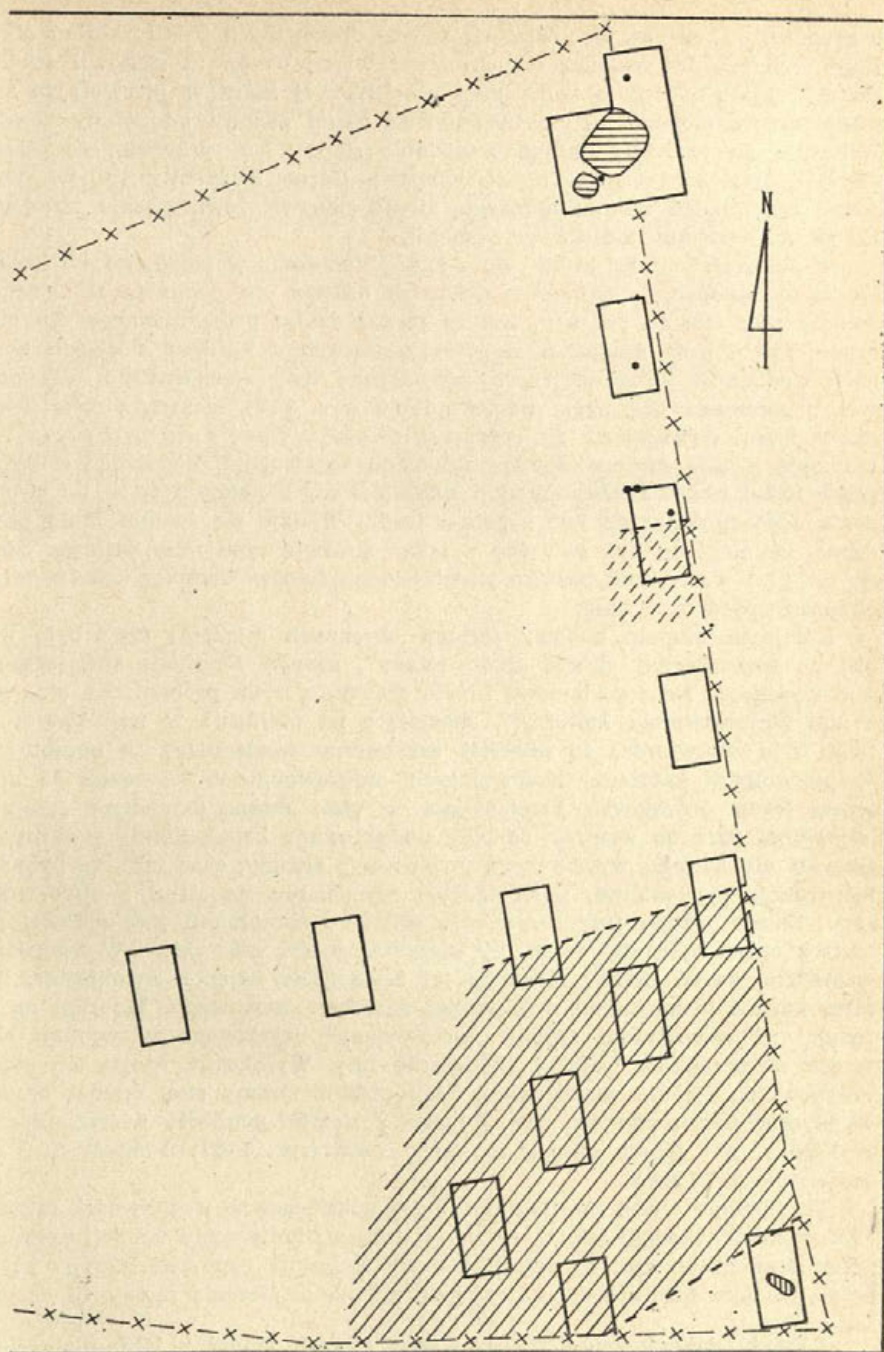
³ Gedl, *op. cit.*, s. 45, tabl. XXIX, 5.

⁴ M. Gedl, *Kultura lużycka na Górnym Śląsku*, Wrocław—Warszawa—Kraków 1962, ryc. 1, 2.

Ryc. 2. Lubowice, pow. Racibórz, stan. 1. Rozmieszczenie wykopów archeologicznych na terenie cmentarza parafialnego (sektor 1/F):

a — granice wykopów; b — fosa; c — wał; d — ślady po słupach; e — zasięg rozsuwiska wału; f — płat warstwy kulturowej; g — słabe ślady warstwy kulturowej; h — obiekty datowane na Hallstatt A1; i — jama datowana na Hallstatt C; j — ogrodzenie

Distribution of excavation trenches in the parish cemetery (sector 1/F):

a — boundaries of the trenches; b — moat; c — rampart; d — post-holes; e — extent of the debris of the rampart; f — patch of the cultural layer; g — slight traces of the cultural layer, h — features dated to Hallstatt A1; i — pit dated to Hallstatt C; j — fence

o grubości ok. 30 cm, stanowiących trzony drewnianych partii założeń obronnych. Rząd tych słupów rozmieszczonych mniej więcej co 0,5 m stanowił szkielet wysokiego „płotu-ściany” o konstrukcji plecionkowej która w pierwotnym założeniu miała najprawdopodobniej podtrzymywać nasyp ziemny od strony zewnętrznej. Wskazuje na to lekko ukośne ustawienie słupów, co sprawiało, że całość konstrukcji była górą nachylona do wnętrza. Górne fragmenty słupów, wystające ponad wierzchołek nasypu ziemnego, mogły stanowić równocześnie trzon palisady, uzupełniony później dodatkowymi palami.

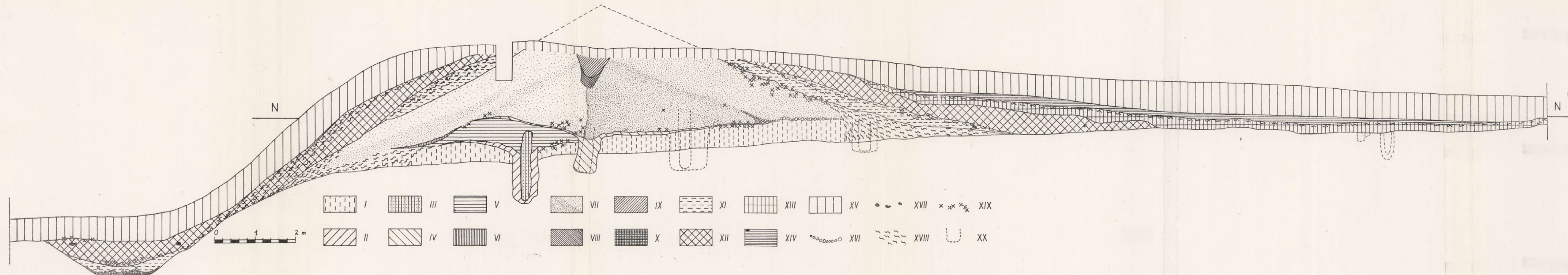
W odległości ok. 2,3 m od „płotu-ściany” osadzono w pojedynczych jamach duże słupy stanowiące najprawdopodobniej oparcie dla pomostu, zbudowanego po wewnętrznej stronie palisady. Był to rodzaj ganku przeznaczonego dla obrońców grodu. Prace przy osadzaniu słupów związanych z każdym z dwóch wymienionych elementów konstrukcyjnych prowadzone były równocześnie. Przemawia za tym wspomniana już, ciągła warstwa lessu (ryc. 3 IV), łącząca z sobą wypełniska rowka i jam wykopanych dla osadzenia słupów⁵. Wydaje się to świadczyć, że całość była z góry zaplanowaną, przemyślaną konstrukcją. Zapewne w tym samym czasie został również wkopany słup zlokalizowany u podnóża wału, od strony majdanu. Jego funkcja nie jest zupełnie jasna. Wydaje się jednak mało prawdopodobne, by mógł on być związany z jakąś budowlą typu mieszkalnego, znajdującą się tuż przy wale, brak bowiem jakichkolwiek śladów warstwy kulturowej w najbliższym sąsiedztwie wału.

Kolejnym etapem budowy założeń obronnych młodszej fazy było wzniesienie, po wewnętrznej stronie „płotu-ściany”, nasypu ziemnego sięgającego ponad 3 m wysokości. Na jego budowę zużyto głównie poziom próchniczny oraz związane z nim nawarstwienia kulturowe, zalegające na majdanie w najbliższym sąsiedztwie wału (potwierdza to materiał ceramiczny występujący w obrębie nasypu). W pierwotnym założeniu budowniczych najprawdopodobniej miała to być ostateczna forma obwałowań. Przemawiają za tym: ukośne ustawienie „płotu-ściany” nachylonej górą do wnętrza, co było podyktowane koniecznością stworzenia przeciwwagi dla nacisku wywieranego przez nasyp ziemny, oraz fakt, że była to pełna konstrukcja plecionkowa, zapobiegająca zsypany się ziemi z utworzonego nasypu. Należy jednak przypuszczać, że ściana o konstrukcji plecionkowej podtrzymująca nasyp była zbyt słaba, by utrzymać nacisk mas ziemi. W związku z tym wzniesiono nasyp ziemny także po jej zewnętrznej stronie, zapobiegając tym samym groźbie osunięcia się wzniesionej przedtem konstrukcji. Materiał na budowę nasypu po zewnętrznej stronie „płotu-ściany” uzyskiwano w wyniku obniżenia terenu na przedpolu wału⁶ i wybierania fosy. Wysokością nasyp ten odpowiadał nasypowi po stronie wewnętrznej. Jego niezbyt stromy stok opadał bezpośrednio do płytkiej fosy o równym dnie. Różnica poziomów pomiędzy wierzchołkiem utworzonego w ten sposób nasypu ziemnego wału (ryc. 3 VII) a dnem fosy wynosiła pierwotnie ok. 6,5 m.

Przytoczone wyżej rozumowanie może budzić pewne wątpliwości, niemniej jednak w chwili obecnej jest to jedyny sposób wytłumaczenia funkcji „płotu-ściany”, która ostatecznie stała się centralną częścią nasypu ziemnego. Gdyby bowiem założyć, że taka forma nasypu ziemnego, z jaką ostatecznie mamy tu do czynienia,

⁵ Dzięki dokładnemu odpreparowaniu ścianek jednej z jam udało się stwierdzić, że została ona wykopana narzędziem podobnym do kilofa, pozostawiającym równo od dołu zakończone negatywy o szerokości 4 cm.

⁶ Za sztucznym obniżeniem terenu na przedpolu wału przemawia m. in. niezwykła twardość poziomu lessowego po obydwóch stronach fosy, spowodowana bardzo dużą ilością wytrącen żelazistych, co w wypadku tego wycinka Płaskowyzu Głubczyckiego jest charakterystyczne raczej dla nieco głębiej zalegających partii pokrywy lessowej. Można z tego wnioskować, że strop pokrywy został zebrany właśnie w czasie budowy wału.

Ryc. 3. Lubowice, woj. Katowice, stan 1 (sektor 1/F). Profil N wykopu przecinającego wał i fosę grodu (N—N — poziom niwelacji):
 I — poziom pierwotnej próchnicy; II — warstwa lessu rozrzuconego podczas kopania jam na słupy konstrukcji obronnych; III — negatywy po dolnej części słupa ze starszej fazy wału;
 IV — warstwa lessu rozrzuconego w czasie kopania rowka i jam na osadzenie słupów z młodszej fazy wału; V — nasyp starszego wału; VI — przewarstwienie mulków;
 VII — nasyp młodszej fazy wału (większa ilość kropek wyznacza partię o ciemniejszym zabarwieniu); VIII, IX — zarysy rowków na palisadzie; X — poziom mulków pokrywających dno fosy;
 XI — warstwa zniszczenia wału młodszej fazy; XII — warstwa wtórnej destrukcji; XIII — średniowieczna warstwa kulturowa; XIV — warstwa destrukcji post-średniowiecznej; XV — warstwa próchnicy; XVI — warstewka brył lessu; XVII — kamienie; XVIII — wytrącenia mulkowe; XIX — węgle drzewne; XX — rzuty boczne słupów odkrytych w obrębie wykopu
 N profile of the trench through the rampart and moat:
 I — primary humus; II, III, V, VI — layers of the earlier phase of the rampart; IV, VII-IX, XVI — layers of the later phase of the rampart; X — layer of silt on the bottom of the moat;
 X-XII, XIV — destruction layers of the later rampart; XIII — medieval culture layer; XV — modern humus; XVII — stones; XVIII — silts; XIX — charcoal; XX — outlines of posts interpolated on the profile of the trench

powstała według z góry powziętego zamierzenia, to nie da się wytłumaczyć w kategoriach logicznych faktu pobudowania wysokiej konstrukcji drewnianej, nie mogącej odgrywać z racji swego usytuowania żadnej istotnej roli. Należy także przypuszczać, że do sugerowanej wyżej (wynikłej z konieczności) zmiany koncepcji budowy wału młodszej fazy doszło jeszcze w trakcie trwania prac przy wznoszeniu założeń obronnych. Po zewnętrznej stronie „ściany-plotu” nie zaobserwowano bowiem śladów takiego uformowania terenu, jakiego należało by się spodziewać, mając na względzie pierwotnie zakładaną formę w jej ostatecznym kształcie. Rzuca się tu w oczy brak jakiegokolwiek uporządkowania terenu, który w takim wypadku stanowiłby przedpole wału. Pozostawiono tu nawet w postaci względnie nie naruszonej nasyp związany ze starszą fazą istnienia obwałowań, obniżający walory obronne całej konstrukcji. Zmniejszył on bowiem różnicę poziomów pomiędzy szczytem wału a jego przedpolem. Sugestie te należy traktować tylko jako hipotezę roboczą, mogącą ulec modyfikacji w wyniku dalszych prac wykopaliskowych.

Cały szereg wysuniętych wyżej wniosków znajduje jednak potwierdzenie w obserwacjach wynikających z analizy zabarwienia i konsystencji poszczególnych partii nasypu ziemnego, związanego z młodszą fazą budowy wału. Zwraca szczególnie uwagę fakt, że wewnętrzna (opadająca w stronę majdanu) część nasypu, charakteryzująca się ciemnym, brunatnoczarnym zabarwieniem i miękką próchniczną konsystencją, odcina się od zewnętrznej, posiadającej głównie żółte zabarwienie oraz zbitą konsystencję, wyraźną, lekko falistą linią (ryc. 3 VII). Linia ta wyznacza granicę utworzoną przez „plot-ścianę” o konstrukcji plecionkowej⁷. Różnice w zabarwieniu i konsystencji tych dwóch części nasypu ziemnego wynikają z odmienności materiału, z którego zostały wzniesione. Po stronie wewnętrznej była to, jak wspomniałem, warstwa próchniczna (wraz z poziomem kulturowym), zbierana z majdanu, od strony zewnętrznej głównie less zebrany z przedpola wału i wydobyty przy kopaniu fosy. W czasie badań stwierdzono, że poziom próchniczny na majdanie został zebrany w pasie szerokości ok. 50 m od podnoża wału. Obydwie części nasypu ziemnego posiadają charakterystyczną warstwowaną strukturę o układzie warstw mniej więcej równoległym w stosunku do nachylenia stoków. Zewnętrzna część nasypu, zbudowana głównie z lessu, charakteryzowała się znaczną twardością. Wyróżniała się tu zwłaszcza powierzchnia nasypu, utworzona z dość cienkich warstewek lessu o bardzo zbitej konsystencji. Być może mamy w tym wypadku do czynienia z celowym utwardzeniem stoku, najbardziej narażonego na rozmywanie.

Dolne partie całego nasypu związanego z młodszą fazą budowy wału charakteryzowały się nieco ciemniejszym zabarwieniem (większa ilość próchnicy zbieranej z powierzchni przyległego terenu), z tym, że ciemniejszą barwą wyróżnia się zwłaszcza ta część nasypu, której wierzchołek znajduje się na wysokości dzisiejszej powierzchni terenu (ryc. 3 VII). Charakteryzuje się ona poza tym równym przebiegiem linii wyznaczających spadek obydwóch stoków. Pierwotnie, mając do dyspozycji tylko część analizowanego tutaj profilu, byłem skłonny uznać omawianą (centralną) część nasypu za odpowiadającą drugiej fazie budowy i funkcjonowania wału, natomiast pozostałą, zalegającą wyżej, wiązałem wówczas z trzecią fazą⁸. Obecnie należy jednak stwierdzić, że centralna część nasypu wiąże się z pierwszym etapem budowy wału II fazy, po którym zaprzestano na jakiś czas

⁷ W dolnej części linia ta jest odchylona od pionu zgodnie z ukośnym ustawieniem słupów, ale już nieco wyżej wyraźnie wygina się na zewnątrz (ryc. 2, VII). Być może ma to związek z uszkodzeniem „plotu-ściany”, która nie wytrzymała nacisku nasypu ziemnego. Mogło to może zadecydować o zmianie koncepcji budowy obwałowań.

⁸ *Recherches Archéologiques de 1973*, Kraków 1974, s. 19.

jego wznoszenia, mając najprawdopodobniej na względzie potrzebę uleżenia się złożonej już ziemi dla uzyskania większej stabilności całej konstrukcji. Dopiero po pewnym, zapewne niezbyt długim czasie podniesiono nasyp do ostatecznej wysokości. Przyjęcie takiego toku budowy nasypu ziemnego umożliwiło określenie przyczyn powstania warstewki złożonej z dużych brył lessu, zalegających u podnóża centralnej części nasypu ziemnego, od strony majdanu (ryc. 3 XVI). Utworzyła się ona najprawdopodobniej w momencie balszych prac przy wznoszeniu wału, na skutek staczania się większych, bardziej zwartych brył po równym, utwardzonym już stoku centralnej części nasypu ziemnego.

Możliwość ewentualnego wiązania poszczególnych partii nasypu młodszej fazy z dwoma wyraźnie zróżnicowanymi chronologicznie etapami jego budowy i funkcjonowania przeczą głównie dwa argumenty. Pierwszy z nich wynika z braku poziomu mulków u podnóża centralnej części nasypu. Poziom taki tworzy się zawsze w wyniku długotrwałego procesu rozmywania wału przez wody deszczowe (zaobserwowano go np. u podnóża nasypu związanego ze starszą fazą budowy wału, jak też u podnóża nasypu uznanego ostatecznie za odpowiednik młodszej fazy — ryc. 3 VII i XVIII). Można więc na tej podstawie stwierdzić, że centralnej części młodszej fazy nie dzieli od jego pozostałych partii dłuższy odcinek czasu, pozwalający na wysunięcie wniosku o dwóch kolejnych fazach budowy i użytkowania obwałowań. Za jednolitością chronologiczną całego nasypu związanego z młodszą fazą budowy założeń obronnych przemawia też jednolity poziom „starej” próchnicy, zalegający pod całą jego szerokością (ryc. 3 I). Gdyby założyć, że nasyp ten po pewnym okresie funkcjonowania został rozbudowany, a więc podwyższony i poszerzony, to jest mało prawdopodobne, by zewnętrzne fragmenty poziomu próchnicznego, zalegające pod wałem od strony majdanu, zachowały się w postaci nie naruszonej. Jest to oczywiście tym bardziej, że jak już wspominałem, młodszy nasyp był po stronie wewnętrznej wznoszony z próchnicy zalegającej pierwotnie w najbliższej odległości, na majdanie.

Linia wyznaczona przebiegiem „płat-ściany” stanowiąca granicę między zewnętrzną i wewnętrzną częścią nasypu ziemnego, urywa się w miejscu przecięcia jej przez wypełniska dwóch rowków, wkopywanych kolejno w wierzchołek wału (ryc. 3 VIII, IX). W rowkach tych osadzone były zapewne pale tworzące palisadę. Przy osadzeniu umacniano je najprawdopodobniej kamieniami, których pewna ilość wystąpiła w warstwie zniszczenia u podnóża wału oraz w wypełnisku fosy⁹. Nie jest jednak jasne, czy pierwotnie pale uzupełniały jedynie szkielet palisady, utworzony przez wystające ponad wierzchołek nasypu ziemnego górne części słupów stanowiących równocześnie trzon ściany plecionkowej, czy też palisada ta wykonana była wyłącznie z pali wkopanych w wierzchołek wału. Jednak niezależnie od tego, jaką formę przyjmie dla istniejącej tu pierwotnie palisady, należy stwierdzić, że była ona co najmniej dwukrotnie przebudowywana. Przemawiają za tym zarysy dwóch rowków, w których ustawiano pale tworzące palisadę (ryc. 3 VIII, IX). Wynikało to zapewne z faktu butwienia drewna, jak można sądzić, z kawałków zwęglonych belek występujących w poziomie zniszczenia (ryc. 3 XI). Znaczna część konstrukcji naziemnych wykonana była z drewna dębowego, co świadczy o stosunkowo długim funkcjonowaniu założeń obronnych młodszej fazy.

Palisada związana była z pomostem szerokości ok. 2 m, zbudowanym po jej wewnętrznej stronie i przeznaczonym dla obrońców grodu. Pomost ten skonstruowano w oparciu o słupy wkopane w naturalną powierzchnię terenu jeszcze przed

⁹ Poza większymi kamieniami odkryto w tych samych miejscach znaczną ilość regularnych otoczków rzecznych niewielkich rozmiarów (przeciętnie ok. 4 cm długości). Nie jest wykluczone, że były one używane jako broń pociskowa (kamienie procowe?).

wzniesieniem nasypu ziemnego. Nie jest wykluczone, że spalone elementy konstrukcji drewnianych, odkryte na powierzchni nasypu ziemnego w czasie badań sondażowych przeprowadzonych w 1954 r. i określone mianem konstrukcji przekładowej¹⁰, były właśnie pozostałościami takiego pomostu.

Po pewnym okresie funkcjonowania założenia obronne młodszej fazy uległy gwałtownemu zniszczeniu na skutek pożaru. Pozostałością tego wydarzenia jest poziom zniszczenia wału zalegający bezpośrednio na stokach nasypu ziemnego oraz na dnie fosy (ryc. 3 XI). Na stoku opadającym w stronę majdanu składał się on z warstwy zawierającej duże kawały spalonych belek dębowych i polepę oraz z zalegającego wyżej przewarstwienia mułków, w którego obrębie wystąpiła duża ilość węgla drzewnych i drobnych kawałków polepy (ryc. 3 XI, XVIII). Poza tym zaobserwowano występowanie na powierzchni wału płatów wypalanej gliny zalegającej *in situ*. Na stoku opadającym w stronę fosy poziom zniszczenia tworzy rumowisko brył lessu pochodzących ze zburzonego wierzchołka wału oraz zalegające za tym rumowiskiem przewarstwienie mułkowe, zawierające węgle drzewne i polepę (ryc. 3 XI, XVIII). Natomiast na dnie fosy wyróżniono warstwę utworzoną z brył lessu, często spieczonych, a nawet zżużlonych, zmieszanych z niewielkimi kawałkami węgla drzewnych (ryc. 3 XI). Warstwa ta powstała w wyniku osunięcia się, zburzonego w czasie silnego pożaru, wierzchołka nasypu ziemnego. Zabarzyła ona poziom złożony z cieniutkich warstewek mułków, pokrywających dno fosy (ryc. 3 X). Górną część wypełniska fosy stanowiła warstwa utworzona w wyniku rozmywania zgliszcz wału (ryc. 3 XII).

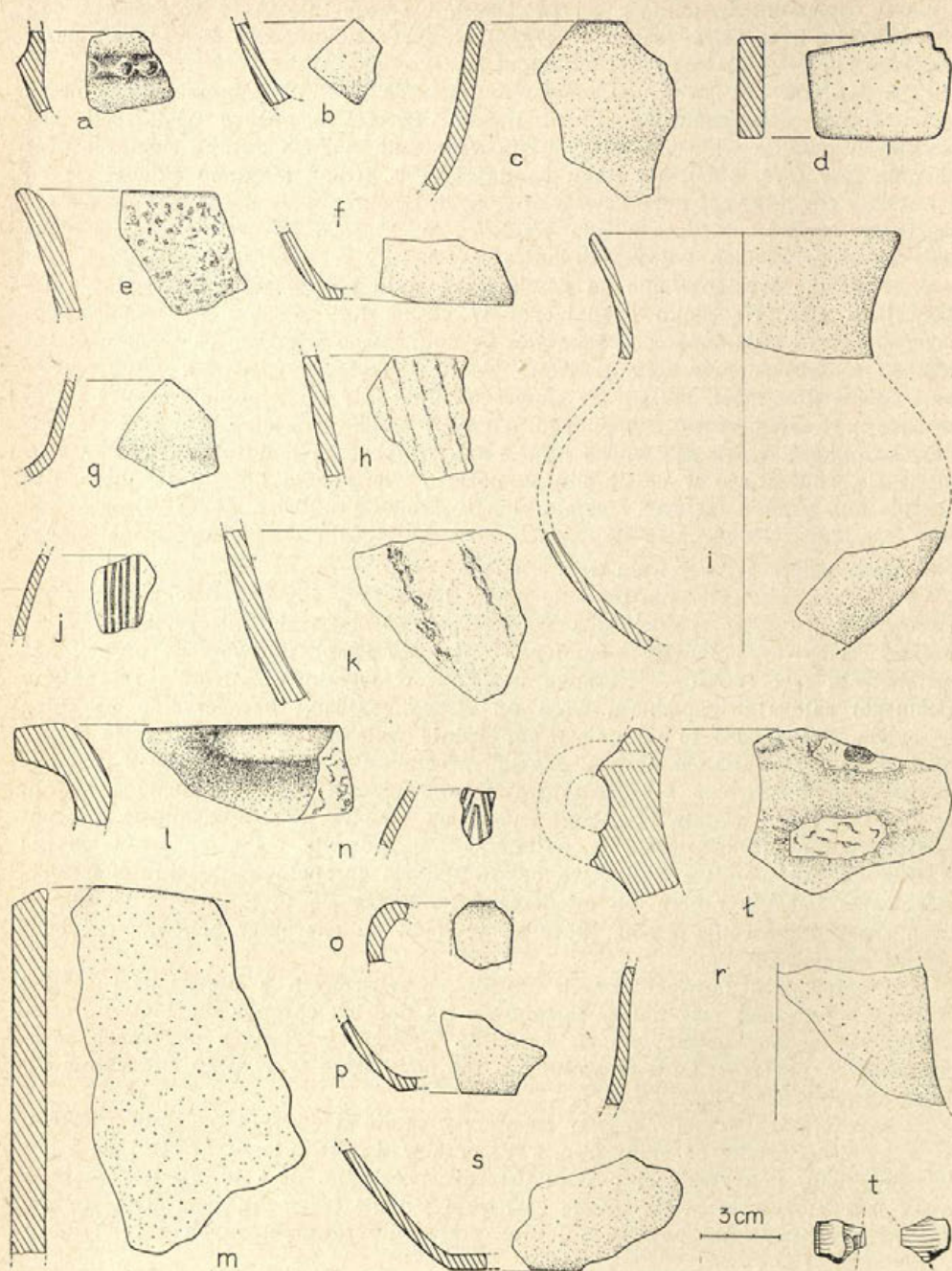
Po zniszczeniu założenia obronne grodu nie zostały już odbudowane. Brak też śladów ich wtórnego użytkowania w okresach późniejszych. Interesujące jest, że poziom rozmywania zgliszcz wału (ryc. 3 XI i XVIII) oraz utworzone później nawarstwienia (ryc. 3 XII — warstwa powstała w wyniku rozsuwania się nasypu ziemnego) zalegają u podnóża wału od strony majdanu bezpośrednio na calcu lessowym. Potwierdza to wysunięty poprzednio wniosek, że znajdujący się w pobliżu wału, na majdanie poziom „starej” próchnicy, a także związane z nim nawarstwienia kulturowe wyprzedzające chronologicznie moment odbudowy wału w młodszej fazie zostały w całości zużyte na budowę nasypu ziemnego. Równocześnie można stwierdzić, że w najbliższym sąsiedztwie wału, na majdanie nie wytworzyła się warstwa kulturowa odpowiadająca chronologicznie okresowi funkcjonowania założeń obronnych młodszej fazy. Wiąże się to z kwestią wewnętrznego zagospodarowania grodu, które ze względu na charakter artykułu nie będą szerzej poruszał.

Po omówieniu najważniejszych zagadnień związanych z konstrukcją założeń obronnych młodszej fazy należy zastanowić się nad ich chronologią. Materiał ceramiczny stanowiący podstawę tych rozważań wystąpił w różnych poziomach odpowiadających okresowi budowy wału, lub też powstałych w wyniku zniszczenia założeń obronnych grodu.

Pierwszą taką grupę stanowią fragmenty ceramiki odkryte na złożu wtórnym, w wypełnisku rowka na słupy (ryc. 3 IV) oraz w warstwie lessu łączącej się z tym wypełniskiem, pokrywającej poziom „starej” próchnicy. Jest to niestety materiał mało charakterystyczny. Na uwagę zasługuje jedynie fragment czerpaka o czarnej, starannie wygładzonej powierzchni oraz fragmenty grubościennych naczyń (garnków?).

Jedyną partię materiału zalegającego *in situ* stanowią ułamki ceramiki odkryte w donłej części nasypu wału (ryc. 3 VII), tuż nad cienką warstwą lessu (ryc. 3 IV), pokrywającą nasyp starszej fazy (ryc. 3 V). Natrafiono tutaj na rozwleczone

¹⁰ M. Gedl, *Osiedle obronne kultury lużyckiej w miejscowości Lubowice, pow. Racibórz, WA, t. XXIV: 1954, s. 134.*

Ryc. 4. Lubowice, woj. Katowice, stan. 1 (sektor 1/F'. Materiały z wykopu:

a-f — warstwa V; *g-t* — warstwa VII

Material from the excavation trench:

a-f — layer V; *g-t* — layer VII

skupienie węgla drzewnych i popiołu, w którego obrębie obok fragmentów naczyń znaleziono ułamki przepalonych kości zwierzęcych. Są to zapewne pozostałości ogniska palonego w okresie trwania prac związanych z budową konstrukcji drewnianych wału (przygotowywania¹¹ i wkopywania słupów), lub też po ich ukończeniu, ale jeszcze przed wzniesieniem nasypu ziemnego. Ceramika z tego obiektu może więc stanowić wyznacznik chronologiczny pozwalający określić czas budowy założeń obronnych młodszej fazy.

W omawianej grupie materiału na uwagę zasługują zwłaszcza fragmenty naczyń wazowatego (ryc. 4i), z baniastym brzuścem i lejkowato rozchyloną szyjką, o powierzchni jasnobrunatnej, bardzo starannie wygładzonej (błyszczącej). Naczyń to reprezentuje zestaw form typowych dla okresu halsztackiego C¹². Reszta to mniej charakterystyczne fragmenty naczyń grubościennych (garnków). Jeden z nich wyróżnia się regularnym schropowaniem powierzchni (ryc. 4h).

Znacznie liczniejszą grupę stanowi materiał ceramiczny zalegający na złożu wtórnym, w obrębie wewnętrznej (ciemniejszej) części nasypu ziemnego młodszej fazy (ryc. 3 VII). Z bardziej interesujących należy wymienić tu fragmenty cienkościennych naczyń o gładkiej powierzchni barwy czarnej lub żółtej, zdobione grupami pionowych lub ukośnych żłobków (ryc. 4j, n). Ornament tego typu występuje zarówno na ceramice charakterystycznej dla V okresu epoki brązu¹³, jak i dla okresu halsztackiego C¹⁴. Zwraca także uwagę fragment grubościennego garnka (ryc. 4k), z nasadami ułamanego ucha zamocowanego na czop. Garnki z dwoma masywnymi uchami występują w V okresie epoki brązu¹⁵, ale spotykane są także w zespołach datowanych na okres halsztacki C¹⁶. Fragmenty naczyń wazowatych z dobrze wyodrębnioną, stromo stożkową szyjką (ryc. 4g, h) nawiązują raczej — podobnie jak ułamki niewielkich, szerokich uszek (ryc. 4o) — do form starszych, typowych dla III i IV okresu epoki brązu¹⁷. Z pozostałych do bardziej charakterystycznych należy jedynie fragment płacka (ryc. 4m). Reszta to niewielkie fragmenty naczyń cienkościennych, najczęściej o ciemnej (brunatnej, czarnej) barwie i gładkiej powierzchni (ryc. 4p, s), oraz grubościennych barwy jasnobrunatnej, wśród których wyróżnia się część brzegu naczynia z masywnym guzem przy krawędzi (ryc. 4l). W nasypie wystąpiły także materiały datowane na młodszą epokę kamienia, m. in. sierpak (ryc. 4t).

Ostatecznie należy więc stwierdzić, że w nasypie ziemnym związanym z młodszą fazą budowy założeń obronnych wystąpił przemieszany materiał ceramiczny, którego najmłodsze elementy można odnieść do okresu halsztackiego C. Stąd też wypływa wniosek, że odbudowa wału nie mogła nastąpić wcześniej niż w okresie halsztackim C. Materiały nawiązujące do form typowych dla tego okresu występują bowiem już na złożu wtórnym, w obrębie nasypu młodszej fazy. Wniosek ten jest zgodny z ustaloną wyżej chronologią ceramiki zalegającej *in situ* w obrębie ogniska współczesnego okresowi budowy założeń obronnych młodszej fazy.

Pozostaje do omówienia materiał określający moment ostatecznego zniszczenia założeń obronnych młodszej fazy, tj. wyznaczający kres funkcjonowania grodu. Wystąpił on w warstwie gruzu lessowego zalegającego na dnie fosy (ryc. 3 XI)

¹¹ Ostateczną obróbkę drewna na miejscu poświadczają liczne warstewki węgielków drzewnych, występujące zwłaszcza pod nasypem wału (ryc. 2, VII), a także w jego dolnych partiach.

¹² Gedl, *Cmentarzysko...*, s. 34, tabl. I, 15; XVIII, 18; LXXXVII, 12; CIV, 12.

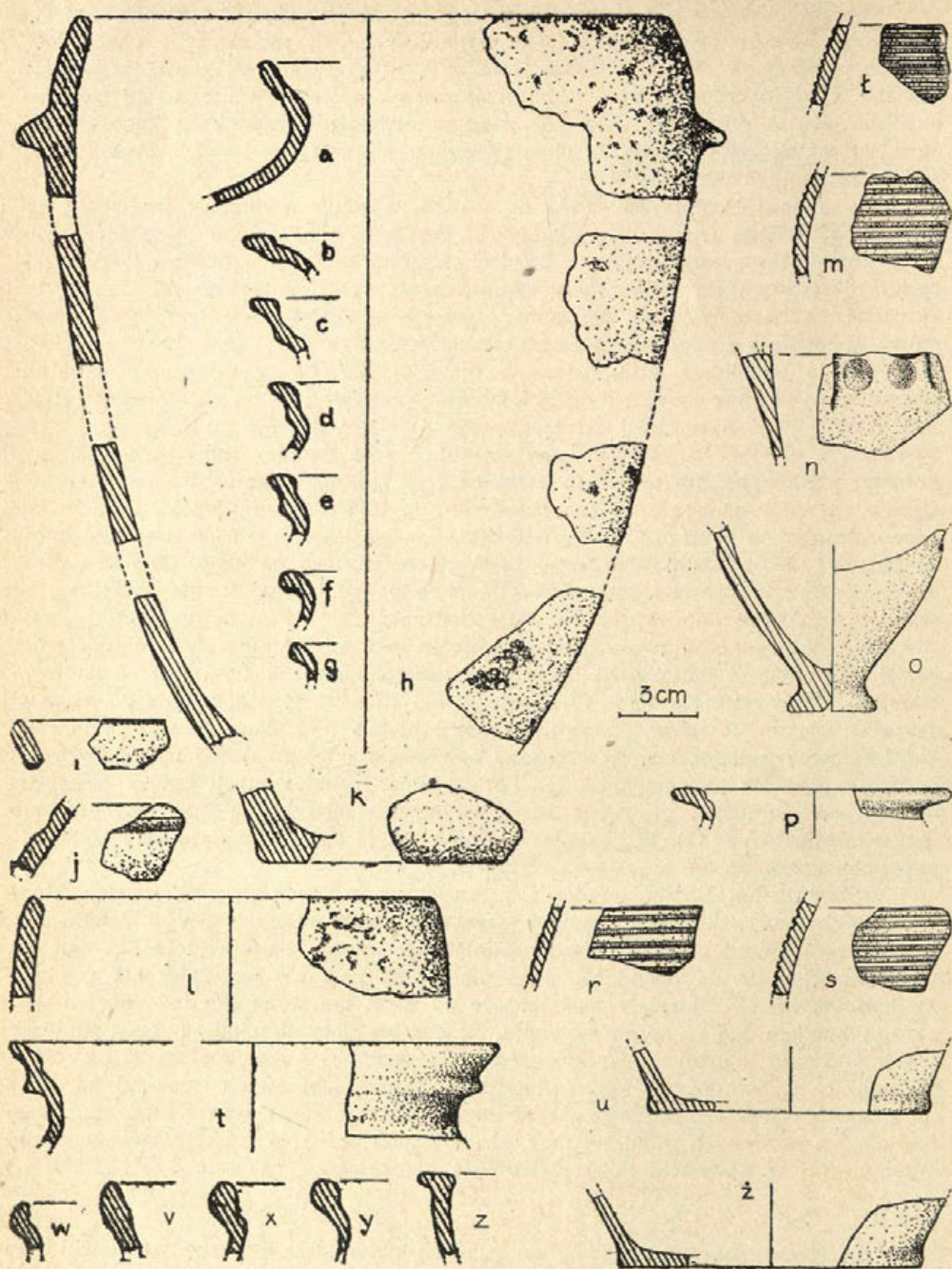
¹³ Gedl, *Kultura łużycka...*, s. 25, ryc. 3a.

¹⁴ Gedl, *Cmentarzysko...*, tabl. I, 16; II, 21; IV, 7; XXII, 8; LXXVIII, 11; LXXXV, 19; LXXXIX, 13-16.

¹⁵ Gedl, *Kultura łużycka...*, s. 25, ryc. 3d.

¹⁶ Gedl, *Cmentarzysko...*, tabl. V, 2; XVII, 8, 15; XX, 3.

¹⁷ Gedl, *Kultura łużycka...*, s. 19, ryc. 1g oraz s. 20, ryc. 2c.

Ryc. 5. Lubowice, woj. Katowice, stan. 1 (sektor 1/F). Materiały z wykopu:

a-g, l-ż — warstwa XIII; h-l — warstwa XI

Material from the excavation trench:

a-g, l-ż — layer XIII; h-l — layer XI

oraz w pokrywającym ją poziomie zmywu z wału już po jego zniszczeniu, a także w mułkowych przewarstwieniach poziomu zniszczenia pokrywającego obydwie stoki wału (ryc. 3 XII i XVIII).

Szczególnie interesujący jest materiał ceramiczny z dna fosy, w którego obrębie wyróżniają się fragmenty dwóch garnków o jajowatym profilu (ryc. 5 h, l), w tym jeden z guzami umieszczonymi na największej wydętości. Naczynia tej formy charakterystyczne są zwłaszcza dla okresu halsztackiego C¹⁸. Pozostała część materiału to mniej typowe skorupy (ryc. 5 i-k), pochodzące na ogół z grubociennych naczyń. Należy tu dodać, że część fragmentów ceramiki z dna fosy wykazuje ślady wtórnego przepalenia.

Ułamki ceramiki odkryte w obrębie mułkowych przewarstwień zalegających na stokach wału są mało charakterystyczne. Reprezentują one głównie grupę naczyń cienkościennych o gładkich powierzchniach koloru czarnego.

Podsumowując uwagi wynikające z analizy materiału ceramicznego (przy uwzględnieniu sytuacji stratygraficznej, w jakiej materiał ten zalegał), można wysunąć następujące wnioski:

— Osada otwarta, której ślady stwierdzono na terenie objętym obwałowaniami grodu¹⁹, została otoczona stosunkowo prymitywnymi urządzeniami obronnymi u schyłku epoki brązu (V okres epoki brązu).

— W okresie halsztackim C, w momencie kiedy starsze założenia obronne grodu uległy zniszczeniu na skutek butwienia konstrukcji drewnianych, odbudowano je, nadając im formę bardziej złożoną, charakteryzującą się przy tym znacznymi walorami obronnymi.

— Ostateczne zniszczenie obwarowań (poprzedzone co najmniej dwukrotną przebudową butwiejącej palisady) nastąpiło na skutek gwałtownego pożaru, zapewne również w obrębie okresu halsztackiego C (najprawdopodobniej u schyłku tego okresu).

Przyczyny powstania pożaru, który zniszczył, jak się wydaje, całość umocnień grodu²⁰, nie są znane. Można jedynie sugerować, opierając się na wynikach badań dotyczących szerszego terytorium, że fakt ten wiąże się z wypadkami politycznymi, które u schyłku VI w. p.n.e. miały miejsce m. in. na terenach północnych Moraw, Górnego i Środkowego Śląska²¹, spowodowanymi przez wcześniejszą „falę” najazdów scytyjskich²². Niemniej jednak w konkretnym wypadku Lubowic hipoteza ta pozbawiona jest jak na razie bezpośrednich dowodów.

Nieco ubliżyć chcielibym jeszcze poświadczyć zagadnieniom osadnictwa średniowiecznego, którego ślady stwierdzono także w wykopie przecinającym wał i fosę. Jest to o tyle interesujące, że udało się w tym wypadku ustalić sytuację stratygraficzną materiałów średniowiecznych względem ruin wału. Stwierdzono mianowicie, że ceramika średniowieczna występowała głównie u podnóża wału (od strony majdanu), w warstwie (ryc. 3 XIII), którą od poziomu zniszczenia zalegającego

¹⁸ Gedl, *Kultura łuzicka...*, s. 31; tenże, *Cmentarzysko...*, tabl. V, 6; XXII, 11; XXXIX, 13; XLVIII, 5, 18; LX, 10; LXV, 14; LXXXIV, 13.

¹⁹ Najstarsze obiekty związane z tą osadą datowane są na III okres epoki brązu. Nieco słabiej reprezentowany jest IV okres, natomiast duża ilość obiektów wiąże się z V okresem epoki brązu. Część z nich łączy się zapewne jeszcze z końcową fazą istnienia osady otwartej w V okresie epoki brązu.

²⁰ Wynika to m. in. z braku późniejszego osadnictwa na terenie grodu. Ślady zgliszcz odkryte zostały również w innej części pasa wałów (zob. Gedl, *Osiedle...*, s. 134).

²¹ M. Gedl, *Uwagi o zaniku kultury łuzickiej na Górnym Śląsku*, APolski, t. VIII, 1962, z. 2, s. 337-346; J. Chochorowski, *Bemerkungen über die Chronologie der Pfeilspitzen skythischen Typs im Nordteil von Mitteleuropa*, „Prace Archeologiczne”, z. 18: 1974, s. 176-179.

²² Chochorowski, *op. cit.*, s. 173, 174.

bezpośrednio na stoku wału (ryc. 3 XI) dzielił dość gruby poziom utworzony w wyniku rozsuwania się nasypu ziemnego (ryc. 3 XII). Osadnictwo średniowieczne nie mogło więc mieć nic wspólnego z istniejącymi na terenie Łubowic założeniami obronnymi. Na podstawie odkrytej ceramiki (ryc. 5 a-g, 1-ż) można je datować na okres pomiędzy połową XIII a XV wiekiem²³. Warto tu również dodać, że współwystępująca w wymienionym poziomie z materiałem średniowiecznym ceramika „łużycka” charakteryzuje się silnym zagładzeniem krawędzi powstałych w wyniku wielokrotnego transportu. Jest to w niektórych wypadkach materiał dość charakterystyczny, typowy głównie dla okresu halsztackiego C. Został on najprawdopodobniej ściągnięty z powierzchni wału. Spotyka się go bowiem tylko u podnóża i w najbliższym sąsiedztwie obwałowań.

Zreferowane wyżej badania potwierdziły w sposób w pełni udokumentowany dotychczasowe poglądy, wiążące gród w Łubowicach z ludnością kultury łużyckiej²⁴. Równocześnie dostarczyły one materiałów dzięki którym stało się możliwe bardziej szczegółowe określenie chronologii tego obiektu. W zakresie zagadnień związanych z konstrukcją założeń obronnych badania te wykazały istnienie dwóch następujących po sobie faz budowy wału i umożliwiły odtworzenie przypuszczalnej formy obwałowań w poszczególnych fazach. W końcu, w wyniku przeprowadzonych badań udało się ustalić, że konstrukcje obronne grodu uległy gwałtownemu zniszczeniu (najprawdopodobniej u schyłku okresu halsztackiego C) i nie zostały już odbudowane.

*Instytut Archeologii UJ
w Krakowie*

JAN CHOCHOROWSKI

EXCAVATIONS OF THE FORTIFICATIONS OF THE STRONGHOLD AT ŁUBOWICE, PROVINCE OF KATOWICE

The objects of the excavations of the stronghold at Łubowice, conducted in 1973-1974, was to establish definitely the culture of the site. For this purpose a trench was cut across the rampart and the moat. In this way a full section through the fortifications has been obtained. The investigations have confirmed the views held so far that the stronghold at Łubowice should be attributed to the Lusatian population. The studies have shown that the earliest fortifications were probably built at the close of the Bronze Age and were rather primitive in form (a palisade? a plaited fence strengthened by a rather low earthen bank). In Hallstatt C when the timber constructions had decayed and the fortification fell into ruin, they were rebuilt, this time in a more complex form characterized by high defensibility. They consisted namely of a high earthen bank surmounted

²³ V. Nekuda, K. Reichertová, *Středověká keramika v Čechách a na Moravě*, Brno 1968, s. 134, ryc. 43.

²⁴ Wymienię tu tylko większe prace typu syntetycznego: Gedl, *Kultura łużycka...*, s. 125; Z. Bukowski, *Charakter osadnictwa kultury łużyckiej w fazie osiedli obronnych na przykładzie Śląska i Wielkopolski*, WA, t. XXXVI: 1971, z. 2, s. 161, 162, 171; A. Niesiołowska-Wędzka, *Ze studiów nad procesem kształtowania się grobów kultury łużyckiej*, APolski, t. XV: 1970, z. 1, s. 54, 61, 63, 64; tejże, *Początki i rozwój grodów kultury łużyckiej*, Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk 1974, s. 48, 183.

by a palisade with a bridge for the defenders on the inside. It is also possible to state that the final destruction of the fortifications (the decayed palisade was rebuilt at least twice) was due to a violent fire that took place possibly also in Hallstatt C, in all probability at its close.

The trench, which intersected the rampart and the moat, has yielded traces of medieval occupation dating from the mid-13th to 15th centuries.

